

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ
МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ»**

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL3-M22z
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія

Наталія КУЦА

Науковий керівник:
Тетяна КАМЕНЩУК,
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри логопедії і
спеціальних методик

Рецензент:
Олена ВЕРЖИХОВСЬКА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри
психолого-медико-педагогічних основ
корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ	7
1.1 Характеристика усного мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку	7
1.2 Розвиток лексичної системи мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку.....	12
1.3 Особливості лексичної системи мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку.....	18
РОЗДІЛ 2.ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ	25
2.1 Обґрунтування методики дослідження рівня розвитку лексичної системи мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку	25
2.2 Дослідження особливостей оволодіння учнями із затримкою психічного розвитку системою родо-видових понять та сформованих лексичних узагальнень у власному мовленні	28
2.3 Аналіз результатів констатувального етапу дослідження	37
РОЗДІЛ 3.МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ	53
3.1 Корекція лексичної системи мовлення з учнями із затримкою психічного розвитку засобами дидактичної гри	53
3.2 Розвиток лексичної системи мовлення засобами лексичних вправ	59
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74
ДОДАТКИ	82

ВСТУП

Актуальність теми. Мовленнєва функція відіграє важливу роль у психічному розвитку дитини, в процесі якого відбувається становлення пізнавальної діяльності, формуються здібності до понятійного мислення [34, с. 47]. Між мовленням та мисленням існує єдність, а отже мовлення є формою існування думки. Повноцінний розвиток особистості дитини неможливий без використання мовлення. Мовлення не є вродженою здатністю, воно формується поступово, поетапно, в міру розвитку дитини.

Відомо, що розвиток мовлення забезпечується специфічними механізмами мовленнєвої діяльності (розуміння, мовленнєва пам'ять, прогнозування) пов'язаними з аналітико-синтетичною діяльністю мовленнєвого, слухового аналізаторів, а також функціональними психологічними механізмами в цілому, зокрема мисленням, пам'яттю та використанням уваги [14, с. 1].

Важливою умовою мовного та загального розвитку дитини є своєчасне формування її словникового запасу. Це пов'язано з тим, що мовлення та говоріння виконують першочергову функцію у формуванні думки та вербальної комунікації, плануванні та організації дитячої діяльності, самоорганізації порядку та формуванні соціальних взаємовідносин.

Тому розвиток мовлення можливий лише за умови адекватного словникового запасу та свідомого використання мови, а формування лексико-семантичного аспекту мовлення, важливе для корекції наявних мовленнєвих особливостей мови, а формування лексико-семантичного аспекту мовлення важливе для корекції наявних мовленнєвих особливостей так і для подолання затримок.

В сучасних умовах особливого значення набуває пошук інноваційних шляхів формування, корекції та розвитку мовлення у дітей із порушеннями психофізичного розвитку особливе місце серед яких займають діти із затримкою психічного розвитку.

Відповідно до аналізу досліджень з проблеми мовлення дітей із затримкою психічного розвитку, важливою ланкою в її розвитку є формування семантичних

структур, що визначають вибір мовленнєвих одиниць для найбільш адекватного вираження змісту (І. І. Глущенко, Г. Б. Соколова, С. А. Гончаренко та ін.).

Проблема розвитку мовлення дітей хвилювала педагогів, психологів та лінгвістів протягом усього шляху становлення та розвитку педагогічної та психологічної наук. Дослідженням мовленнєвого розвитку займалися такі видатні вчені як В. В. Тищенко, Т. В. Сак, Е. А. Данілавічюте, Н. С. Гаврилова, Т. Д. Каменщук та ін.; вивченню особливостей засвоєння дітьми лексики присвячено дослідження І. І. Глущенко, Т. Д. Іляшенко, Л. І. Трофименко та ін.; труднощі при формуванні лексико-граматичної сторони мовлення (О. В. Боряк, Н. Д. Січкачук, Є. Ф. Соботович, В. В. Тарасун, М. К. Шеремет та ін.). Усі дослідження особливостей організації корекційно-педагогічного процесу вказують на необхідність створення спеціальних умов для розвитку мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку молодшого шкільного віку.

Також, варто зазначити, що особливості порушень наповнення словника дітей із затримкою психічного розвитку та методи їх корекції представлені в численних дослідженнях як логопедів, так і спеціальних психологів (Є. Ф. Соботович, В. В. Тарасун та ін.) [60].

Проведений системний аналіз наукових праць свідчить, що незважаючи на досить вагомий напрацювання в напрямку розвитку мовлення дітей із затримкою психічного розвитку проблема комплексного підходу до розвитку мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку в умовах навчального закладу – розкрита недостатньо.

Актуальність проблеми, її наукове та практичне значення, недостатність теоретичної й методичної розробленості зумовили вибір теми дослідження – **«Особливості розвитку лексичної системи мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку»**.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити проблему особливостей лексико-семантичного аспекту мовлення дітей із затримкою психічного розвитку, а також експериментально апробувати методики діагностики та корекції особливостей лексичного узагальнення та використання

родо-видових понять дітьми із затримкою психічного розвитку у власному мовленні.

Об'єкт дослідження: мовленнєва діяльність дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Предмет дослідження: психолого-педагогічне забезпечення розвитку лексичної системи мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку, а саме активного включення родов-видових понять та лексичних узагальнень до якісного словника учнів із затримкою психічного розвитку.

Для реалізації поставленої мети було окреслено такі **завдання**:

1. Проаналізувати й узагальнити науково-теоретичні дані про закономірності формування лексичної системи мовлення в онтогенезі та вплив затримки психічного розвитку на діяльність засвоєння та використання лексичних одиниць мови.

2. Експериментально перевірити зміст і методику корекційної роботи, спрямованої на подолання порушень лексичної системи мовлення молодших школярів із затримкою психічного розвитку.

3. Провести експериментальне дослідження з метою виявлення особливостей засвоєння і використання у власному мовленні дітьми із затримкою психічного розвитку лексичних узагальнень та родово-видових понять.

Для реалізації визначених завдань, досягнення мети дослідження були використані наступні **методи**:

теоретичні: аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення різних поглядів на досліджувану проблему в галузі загальної та спеціальної освіти, з метою визначення науково-теоретичних, методологічних засад здійснення розвитку мовлення в умовах інклюзивного навчання, стану розробленості проблеми та перспективних напрямів її розв'язання;

емпіричні: констатувальний та формувальний етапи дослідження, кількісний та якісний аналіз експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження. Чортківська загальноосвітня школа І–ІІІ ступені №5 Тернопільської області; Чортківська загальноосвітня школа І–ІІІ

ступені №2 Тернопільської області та Великочорнокінецька загальноосвітня школа І–ІІІ степенів Чортківського району, Тернопільської області.

Теоретична значущість полягає в здійсненні теоретико-методологічного аналізу особливостей розвитку лексичної системи мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку, зокрема була звернена увага на характеристику усного мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку; розвиток лексичної системи мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку; особливості лексичної системи мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку.

Практичне значення полягає у емпіричному вивченні рівня сформованості лексичної системи мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку та емпіричній перевірці основних напрямків корекційно-педагогічної роботи для усунення недоліків лексичної системи мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку; у розробці методики зокрема корекції лексичної системи мовлення засобами лексичних вправ та дидактичних ігор.

Апробація результатів дослідження. Основні результати кваліфікаційної роботи магістра обговорювались на науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті Т. Д. Каменщук, Н. С. Куца «Особливості розвитку лексичної системи мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку». Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 9 листопада 2023 р. / за ред. Т.О. Докучиної, відп. секретар О.І. Дмитрієва. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 369 с. С. 362–366.

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

Аналіз теоретико-практичних положень особливостей розвитку лексичної сторони мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку дав нам змогу зробити наступні висновки.

Мовленнєва функція має вагому роль у психічному розвитку дитини, у процесі якого відбувається становлення пізнавальної діяльності, та здатності до понятійного мислення. Оволодіння мовленнєвою діяльністю дає можливість людині повноцінно висловлювати свої думки та почуття, здійснювати поставлені завдання, задовольняти свої потреби та обмінюватися інформацією.

Розвиток дитячого мовлення традиційно поділяють на чотири періоди, а саме: підготовчий, який триває від народження до першого року життя. У цей період дитина вчиться відрізнити звуки і від усіх інших мовленнєвих звуків. Наприкінці першого року життя діти активно використовують міміку і жести, щоб вимовляти «лепетливі» речення, які вони намагаються повторити, за дорослими. У другому переддошкільному періоді спостерігається фаза «фізіологічного аграматизму», коли дитина використовує у спілкуванні речення без відповідної граматичної послідовності. Третій період мовленнєвого розвитку у дітей характеризується активне становлення фонетичної сторони мовлення, вміння вимовляти слова різної складової структури і звуконаповненості. Протягом четвертого шкільного періоду удосконалюється зв'язне мовлення, свідомо оволодівають граматичними правилами для формування вільного висловлювання, повністю оволодівають звуковим розбором і синтезом, формується письмова мова.

Працюючи зі словом, дитина засвоює його лексичне та граматичне значення, засвоює словосполучення та форми речень і використовує їх для побудови переказів, усне чи писемне мовлення можливе лише тоді, коли є достатній словниковий запас.

На сучасному етапі низка дослідників зазначає, що навіть невеликі прогалини в мовленнєвому розвитку дитини можуть ускладнювати засвоєння програмового матеріалу. Мовленнєва діяльність дітей із затримкою психічного розвитку має свої

особливості та потребує ширшого дослідження вивчення мовлення та мовленнєвої комунікації. Згідно з дослідженнями вчених, розвиток лексичної системи мовлення у дітей із затримкою психічного мовлення є неповноцінним, оскільки формування словника тісно пов'язане з розвитком усвідомлення та розуміння дитиною навколишнього світу і визначається рівнем її пізнавальної активності. Пасивний і активний словник, пов'язаний з їх інтелектуальною і емоційною незрілістю і зниженою пізнавальною активністю. У словнику дітей цієї категорії переважають слова з конкретними, добре їм відомим значенням, уповільнено включають у свою мову нові слова, поняття, отримані в процесі навчання. Це визначає обмеженість, неточність, помилковість знань і уявлень дітей про довколишній світ, причинно-наслідкові зв'язки, про просторові і кількісні відношення, про особистісні якості людей, їх емоційні стани.

На рівні експресивного мовлення характеризується недостатня здатність розпізнавати мовленнєві звуки на слух та недостатність розумінням значення окремих слів і виразів. У таких дітей спостерігаються порушення звуковимови, несформованість граматичної будови мовлення, мовленнєва пасивність та наявність неграматичного мовлення; труднощі також виникають в розумінні логіко-граматичних конструкцій та в розумінні змісту оповідань, казок і розповідних текстів. Для того, щоб виразити свої думки в словесній формі, вони потребують постійної допомоги.

Узагальнюючі слова також викликають великі труднощі, адже процес засвоєння узагальнюючих слів тісно пов'язаний з розвитком аналітико-синтетичних навичок, тобто здатності до узагальнення на основі виділення істотних ознак об'єкта. Рівень засвоєння узагальнюючих понять характеризує процес формування лексичної системності. Слід зазначити, що узагальнюючі слова вже присутні в експресивній мові дітей, але ще не перейшли до активного словника. Існують також труднощі в актуалізації словникового запасу. Зв'язок між призначенням предмета та його назвою недостатньо закріплений у свідомості дитини. Часто спостерігається зворотне явище: дитина вживає слово, але не розуміє його значення. Тому більшості дітей із затримкою психічного розвитку мають

бідний словниковий запас, а особливості їхнього словника проявляються в неточному вживанні слів, відсутності узагальнених понять і недорозвиненості засобів мовлення. Навіть при використанні словникових слів часто виникають помилки, оскільки діти не розуміють значення слів. Таким чином, активне мовлення дітей може бути обмежене внаслідок складної вимови. Брак пасивного словника і труднощі в засвоєнні звуковим складом порушують нормальний процес оволодіння граматичною будовою мовлення.

Граматична сторона мовлення у дітей з затримкою психічного розвитку, недостатньо сформована. Часткові помилки при вживанні морфем, спостерігається змішання відмінкових форм, особлива велика кількість виникає у вживанні складних прийменників, виявляються помилки у формах часових відносин, у складню є розуміння граматичної форми (в даному випадку орудного відмінка), як що вона стоїть вкінці речення («покажи ключем олівець» розуміється як зворотна інструкція «покажи олівець ключем»).

Науково-теоретичні аспекти розвитку лексичної сторони мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку дає нам змогу побудувати такий висновок, що серед найбільш поширених мовленнєвих порушеннях при затримці психічного розвитку є: уповільнений розвиток мовлення, бідність словника, порушення звуковимови, обмежена кількість граматичних конструкцій для оформлення мовленнєвих висловлювань, порушення діалогічного і монологічного мовлення. Недосконалість лексичної сторони мовлення створює перешкоди для успішного засвоєння дітьми із затримкою психічного розвитку знань, умінь та навичок особистісного зростання.

Розвиток словника дітей із затримкою психічного розвитку відображає кількісний та якісний рівень їх активного та пасивного словника, готовність до засвоєння елементарних знань з предметів мовленнєвого циклу та рівень розвитку розумових операцій з мовними знаками (сприйняття, порівняння, аналіз, синтез, узагальнення тощо).

Слід зазначити, що дані про лексичні особливості не можуть використовуватися як єдиний показник недорозвинення мовлення. Розвиток

словникового запасу дитини слід розглядати в комплексі з симптомами інших видів мовленнєвої діяльності.

У результаті апробації дослідження мовленнєвої ситуації дітей молодшого шкільного віку з точки зору лексики та смислу показало, що діти відчують і висловлюють певні труднощі у формуванні механізмів засвоєння лексичної семантики:

- затримки у формуванні узагальнень вищого рівня;
- недостатнє використання механізмів лексичної систематики при засвоєнні понять переважання синтагматичних зв'язків над парадигматичними.

Аналіз результатів дослідження стану сформованості лексичної сторони мовлення в дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку дозволяє зробити наступні висновки:

1. На основі аналізу структури мовленнєвої діяльності, її психологічних механізмів, онтогенезу мовлення за літературними даними було апробовано експериментальну методику дослідження особливостей лексичної сторони мовлення молодших школярів із затримкою психічного розвитку, спрямовану на вивчення найбільш характерних для дітей цієї категорії порушень, механізмів засвоєння та використання лексичних одиниць.

2. Порівняння успішності використання різних видів допомоги дітьми із затримкою психічного розвитку під час виконання діагностичних завдань дозволило виділити основні причини утруднень, які негативно впливають на засвоєння та використання лексичних одиниць: збідненість, недиференційованість системи лексичних значень, обмеженість словникового запасу, недостатність власного мовленнєвого досвіду, недостатня концентрація уваги та інертність мислення.

За даними констатувального етапу дослідження, труднощі виникали у завданні на:

1) розширення загального поняття за рахунок неправильного включення видових понять, адже діти із затримкою психічного розвитку часто називають меблями побутову техніку та предмети побуту, такі як дзеркала, телевізори,

картини, вікна, штори, валізи, двері; інструменти – діти із затримкою психічного розвитку називають цвяхами, шурупами та гвинтами;

2) концептуальна плутанина, виникала у першій серії завдань, де діти співвідносили овочі, фрукти та ягоди з продуктами, які з них готують (фрукти, яблука, апельсини, морква, вінегрет, суп).

3) найбільш складним для учнів із затримкою психічного розвитку було завдання на визначення одним узагальнюючим словом понять високого рівня узагальнення. Після проведеного корекційного навчання кількість дітей експериментальної групи, які правильно визначили узагальнюючі поняття була на 29,2 % більше, ніж контрольної групи і становила 64,6 % (норма 74,9 %). Кількість учнів, що не впоралася з цим завданням, становила в контрольній групі 64,6 %, в експериментальній групі 35,4 % учнів.

Недосконалість лексичної сторони мовлення створює перешкоди для успішного засвоєння дітьми із затримкою психічного розвитку шкільної програми, формування в них міцних усвідомлених знань. Це вимагає розробки адекватних методів корекції лексичної сторони мовлення у зазначеної категорії дітей, яка б враховувала виявлені особливості засвоєння лексичного та психологічного значення слова.

А, отже, у молодшому шкільному віці зміст мовленнєвої діяльності повинен поступово ускладнюватись, а діяльність педагогів (логопедів та вихователів) полягає в активізації та доповненні словника дітей словами, що описують дії та ознаки предметів, поглибленні словникової тематики (якщо раніше дітям давалися поняття про транспорт, то тепер вони диференціюються за видами, до прикладу, залізничний, авіаційний, сільське господарство тощо).

Всі перелічені вище напрямки роботи рекомендується реалізовувати в процесі діяльності, яка зможе максимально зацікавити дитину (екскурсії, дидактичні ігри, реальне знайомство з діяльністю людей певних професій тощо).

Тому, наступним етапом експериментального дослідження й апробації методики корекційно-розвивального навчання молодших школярів із затримкою психічного розвитку, за допомогою лексичних вправ та дидактичних ігор, яка

спрямована на удосконалення лексичної сторони мовлення. Зазначена методика повинна будуватися з урахуванням виявлених недоліків мовленнєвого розвитку та їх психологічних механізмів.

Подолання труднощів у навчанні дітей із затримкою психічного розвитку – складний і багатогранний процес. Він передбачає не тільки усунення або зменшення недоліків у навчально-пізнавальній діяльності, а й вирішення особистих проблем кожної дитини та її ставлення до себе, однолітків і дорослих.

Традиційне залучення до навчально-виховного процесу дітей із затримкою психічного розвитку є малоефективними та не дає прогресивних результатів, учням складно дається засвоєння матеріалу, що в свою чергу призводить до невиконання завдань відповідно до навчальної програми.

Педагог-гуманіст В. О. Сухомлинський особливу увагу звертав на специфіку роботи з учнями, що мають низьку здатність до навчання. «З такими дітьми треба працювати тонко, делікатно, з індивідуальним підходом. Ці діти не повинні відчувати своєї неповноцінності». Таких учнів В. О. Сухомлинський вважає найтендітнішими, найніжнішими квітами в безмежно різноманітному квітнику людства. Адже не їхня вина в тому, що вони прийшли до школи слабкими, з недостатньо розвиненою здатністю до розумової праці [59, с. 96].

Під впливом корекційно-розвиваючого середовища в межах освітньої інтеграції відбувається формування мисленнєвої діяльності, що в свою чергу складає основу успішної соціальної адаптації такої дитини. Саме тому з метою покращення знань, педагогами все частіше застосовують у своїй роботі різноманітні методи, форми, прийоми.

Серед них особливе місце посідають дидактичні ігри та лексичні вправи. Вони дозволяють учням вивчати нові слова, фрази та вирази, завдяки чому розширюється їх словниковий запас, покращуються навички мовлення та комунікації.

Використання дидактичних ігор та лексичних вправ у навчальному процесі, значною мірою підвищує ефективність корекційної роботи та спрямовані на подолання недоліків мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку.

На кожному з етапів логопедичної роботи ефективність оволодіння правильними мовленнєвими навичками забезпечується групою методів.

Найефективніший метод – використання дидактичної (навчальної) гри як однієї з форм навчального впливу дорослого на дитину і в той же час одного з видів впливу на молодшого школяра.

Дидактичні ігри – це вид навчальних занять, що організуються у вигляді навчальних ігор, що реалізують ряд принципів ігрового, активного навчання і відрізняються наявністю правил, фіксованої структури ігрової діяльності та системи оцінювання, один з методів активного навчання.

Мовленнєва діяльність у її різних видах може здійснюватися за наявності достатнього запасу слів та усвідомленого користування ним, тому формування її семантичної сторони має першорядне значення як для корекції наявних у дітей мовленнєвих порушень, так і для подолання затримки розвитку в цілому

Формування можливостей мовленнєвого спілкування дошкільнят із затримкою психічного розвитку передбачає включення у життя дитини на дитячому садку спеціально спроектованих ситуацій спілкування (індивідуальних і колективних), у яких вихователь ставить певні завдання розвитку мови, а дитина бере участь у вільному спілкуванні. У цих ситуаціях розширюється словник, накопичуються методи висловлювання задуму, створюються умови вдосконалення розуміння промови.

При організації спільних спеціальних дидактичних ігор та завдань дитині забезпечені можливість вибору мовленнєвих засобів, індивідуального «мовного внеску» у вирішення спільної задачі, у таких іграх у дітей із затримкою психічного розвитку розвивається здатність висловлювати власні думки, наміри та емоції у постійно змінних ситуаціях спілкування.

Збагачення та активізацію словника необхідно починати з раннього віку дитини з затримкою психічного розвитку, а надалі потрібно ще більше вдосконалити його і збільшувати. Тільки у дитини, яка володіє багатим словниковим запасом, може сформуватися правильна грамотна мова.

Завдання логопеда максимально оптимізувати процес розвитку мови та збагачення словника у дітей із затримкою психічного розвитку. Застосовуючи різні технології проведення дидактичних ігор і завдань для розвитку мови та збагачення словника можна досягти більш відчутних результатів, ніж користуватися шаблонними прийомами.

З вище переліченого можна зробити висновок, що словник дитини є основою розвитку мовлення дитини із затримкою психічного розвитку. При організації спільних спеціальних дидактичних ігор та завдань дитині забезпечені можливість вибору мовленнєвих засобів, індивідуального «мовного внеску» у вирішення спільної задачі, у таких іграх у дітей із затримкою психічного розвитку розвивається здатність висловлювати власні думки, наміри та емоції у постійно змінних ситуаціях спілкування.

Розвиток мови та словника дошкільнят із затримкою психічного розвитку, оволодіння багатствами рідної мови становить один із основних елементів формування особистості, освоєння вироблених цінностей національної культури, тісно пов'язане з розумовим, моральним, естетичним розвитком, є пріоритетним у мовленнєвому вихованні та навчанні школярів.

Отже, враховуючи усе вище сказане при роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку педагог повинний використовувати у навчально-виховному процесі лексичні вправи, завдання, дидактичні ігри спрямовані на розвиток різних складових лексичної сторони мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусішина Л. До питання про диференційну діагностику в логопсихології. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання*. 2013. № 4. С. 23–27.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 199 с.
3. Баранець І. Пахомова Н. Особливості порушення комунікативних умінь у дітей старшого дошкільного віку з порушенням мовлення. *Науковий часопис НПУ ім. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: збірник наукових праць / М–во освіти і науки, Нац. пед. ун–т ім. М. П. Драгоманова*. Київ: Вид–во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2020. 185 с. Випуск 39. С. 19 – 24.
4. Берник Т. Л. Розвиток диференційованих форм логопедичної допомоги дітям з мовленнєвими вадами в Україні (1945–2000): дис. на здоб. наук. ступ. канд.пед.наук. 13.00.03 Київ. 2006, 336 с.
5. Богущ А. М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник/ За ред. А. М. Богущ. Київ: Вища шк., 2007. С. 318–504.
6. Богущ А. М. Методика навчання української мови в дошкільних закладах. Київ : Вища школа, 1993. 231 с.
7. Богущ А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2011. 176 с.
8. Брушневська І. М. Закономірності розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. *Педагогічний часопис Волині*. 2016. № 1. С. 70–75.
9. Вавіна Л. Концептуальні підходи до мовної освіти учнів спеціальних шкіл. *Дефектологія*, 2001. №3. С. 7–12.
10. Васьківська Г. Формування комунікативної компетентності особистості як основна проблема сучасної лінгводидактики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 2016. С. 33–38.

11. Войтко В. В. Психолого-педагогічний супровід дітей з затримкою психічного розвитку : [методичні рекомендації]. Кропивницький : КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського», 2017. 48 с.
12. Гаврилова Н. С. Порухення фонетичного боку мовлення у дітей: Монографія. Кам'янець–Подільський: ТВО «Друк-Сервіс», 2011. 200 с.
13. Галущенко В. І. Застосування інноваційних логопедичних технологій у корекційній роботі з дітьми з порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 7(1). С. 62–70. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2016_7\(1\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2016_7(1)_8) (дата звернення 18.04.2023).
14. Глущенко І. І. Корекція лексичної сторони мовлення на логопедичних заняттях у молодших школярів із затримкою психічного розвитку. URL : https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/42036/Hlushchenko_dis.pdf?sequence=1&isAllowed=y(дата звернення 18.08.2023).
15. Глущенко І. І. Методика формування лексичних узагальнень різної складності у дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/46/43.pdf/> (дата звернення 30.10.2023).
16. Глущенко І. І. Особливості лексико-семантичних явищ дітьми молодшого шкільного віку із ЗПР. *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки*. 2015. Вип. 68. С. 108–113. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=znppn_2015_68_20(дата звернення 18.03.2022).
17. Голуб Н. М. Труднощі формування навичок мовленнєвого аналізу та синтезу в молодших школярів з нормальним мовленнєвим розвитком та порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 22. С.41–46.
18. Гончаренко А. Сучасні підходи до розвитку мовлення дітей. *Дошкільне*

виховання. 2004. № 7. С. 18–19.

19. Гулько Н. І. Гра як засіб формування іншомовної комунікативної компетенції дошкільників. *Вісник психології і педагогіки* : збірник наук. праць. Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут психології і соціальної педагогіки. Київського університету імені Бориса Грінченка. Випуск 7. Київ, 2012. С. 34 – 44.

20. Данілавичюте Е. Діагностика стану сформованості складових мовленнєвої діяльності, що зумовлюють оволодіння навичок читання. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 3. Київ: Актуальна освіта. 2006. С. 119–136.

21. Демидяк Н. В. «Стан сформованості лексичної сторони мовлення в учнів з затримкою психічного розвитку». URL :<http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/15721/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D1%81%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%20%D1%83%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B2%20%D0%B7%20%D0%B7%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%BA%D0%BE%D1%8E%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83.pdf?sequence=2> (дата звернення 29.10.2023).

22. Ілляшенко Т. Д. Питання психолого-педагогічної типології дітей із затримкою психічного розвитку. Нива знань, ч. І. Дніпропетровськ., 1999. С. 64–65.

23. Ілляшенко Т. Д., Рождественська М. В. Допоможіть дитині розвиватися. Київ : ІЗМН, 2008. С. 96

24. Ілляшенко Т. Д. Чого і як треба навчати дітей із затримкою психічного розвитку. Дефектологія, 1998. №3 С. 48–52.

25. Каменщук Т. Д. До питання про труднощі формування зв'язного мовлення учнів молодших класів з порушеним інтелектом. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Корекційна педагогіка і психологія. Вип. II. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. С. 83–86.

26. Каменщук Т.Д., Куца Н. С. Особливості розвитку лексичної системи мовлення у дітей із ЗПР. *Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (9 листопада 2023 року м. Кам'янець-Подільський). Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 369 с. С. 362–366.

27. Каменщук Т. Д. Особливості розвитку наочно-образного мислення у дошкільників з важкими розладами мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка*. Серія соціально-педагогічна. Вип. X. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 196–199.

28. Каменщук Т.Д., Мендришора О.Ю. Особливості дислексії у дитячому віці. *Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (9 листопада 2023 року м. Кам'янець-Подільський). Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 369 с. С.110–114.

29. Колодич О. Б. Сучасні підходи до вивчення мовленнєвої діяльності. *Педагогіка і психологія*. 2004. № 4. С. 17–20.

30. Конопляста С. Ю., Сак Т. Б. Логопсихологія : навчальний посібник / за ред. М.К. Шеремет. Київ : Знання, 2010. С. 293

31. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник/Ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. Київ : Контекст, 2000. С. 336 URL: <https://studfile.net/preview/6824549/> (дата звернення 12.05.23).

32. Кучай О. В. Компетенція і компетентність – відображення цілісності та інтеграційної суті результату освіти. *Рідна школа*. 2009. №11. С. 44–48.
33. Логопедія, її предмет, завдання і методи. Основні форми і види мовленнєвих порушень : підручник / [за ред. М. К. Шеремет]. 2-е вид., перероб. та допов. Київ, 2010. С. 3–17, 56–57.
34. Логопедія : підручник / за ред. М. К. Шеремет. Київ. : Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 376.
35. Луценко І. Культура мовленнєвого спілкування : зміст і методи роботи: розвиток мовлення. *Дошкільне виховання*. 2004. № 5. С. 10–12.
36. Макаренко А. С. Гра : твори: в 7 т. Київ. 1954. Т. 4. С. 428.
37. Мартиненко І. В. Логопсихологія : курс лекцій : навчальний посібник. Київ : ДАІ, 2014. 100 с.
38. Марченко І. С. Формування творчого зв'язного мовлення у дошкільників із затримкою психічного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.03 „Корекційна педагогіка”. Київ. 2001. С. 20
39. Михальська С. А. Чинники та критерії комунікативно– мовленнєвого розвитку дошкільника. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Випуск 9. С.107–118.
40. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки* : збірник наукових праць / за ред. Т. М. Степанової. № 2 (49), травень 2015. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. С. 224.
41. Нещерет О. І. Психологія мовленнєвої діяльності : навчально-методичний посібник. Ніжин, 2004. 86 с.
42. Нікішенко Г. В. Підготовка дітей з вадами мовлення в компенсуючому дитячому садку (групі). *Дитячий садок*. 2005. № 35. С. 12–16.
43. Омельченко І. О. Методичні рекомендації з організації і проведення корекційно-розвивального навчання школярів із затримкою психічного розвитку: методичні рекомендації. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка. Київ, 2019. С. 59.

44. Омельченко І. М., Федорович Л. О. з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток мовлення» для 1-4 спеціальних класів для дітей із затримкою психічного розвитку закладів загальної середньої освіти. Київ, 2018. С. 162.
45. Пенькова О. Розвиток мовлення у дітей. *Психолог*. 2005. № 42. С. 13–19.
46. Піроженко Т. Г. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного навчального закладу. 2–е вид., доповнено. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2003. 168 с.
47. Програма розвитку дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку від 3 до 7 років «Віконечко»/ за ред. Л.І. Прохоренко. 2018. С. 236.
48. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ. : Генеза, 2002. 368 с.
49. Савчук Л. О. Особливості підготовки до шкільного навчання дітей із затримкою психічного розвитку. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2005. № 1. С. 117–122.
50. Сак Т. В. Диференціювання навчання школярів із затримкою психічного розвитку в інклюзивному класі. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2014. Вип. 5. С. 123–131. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2014_5_16 (дата звернення 10.06.2023).
51. Сак Т. В. Організація навчання школярів із затримкою психічного розвитку різних психолого-педагогічних типів. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2017. №1. С. 13–20. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2017_1_4 (дата звернення 12.08.2023).
52. Сак Т. В., Прохоренко Л. І. Програма з корекційно-розвиткової роботи для підготовчих, 1–4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із затримкою психічного розвитку. URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/korekciini_programy/4-programa-korekcziya-rozvitku.pdf (дата звернення 19.07.2023).

53. Соботович Є. Ф. Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дефектологія*. 2002. № 2. С. 2–7.

54. Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини на різних вікових етапах. *Дефектологія*, 2003. №2. С. 7–12.

55. Соботович Є. Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Дефектологія*. 2002. №3. С. 2–4.

56. Соботович Є. Ф. Порушення мовного розвитку в дітей та шляхи їх корекції: Навчально-методичний посібник. Київ : ІСДО, 1995. 204 с.

57. Соколова Г. Б. Експериментальні методи дослідження лексико семантичної сторони мовлення у дітей із ЗПР. URL : <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2941/1/Sokolova.pdf> (дата звернення 13.04.2023).

58. Соколова Г. Б. Основні напрямки розвитку лексико-семантичної сторони мовлення у старших дошкільників із затримкою психічного розвитку. *Вісник Одеського національного університету*. 2006. Психологія. Том 11. Випуск 11. С. 60–66.

59. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: в 5-ти т. Т.3. Київ: Рад. школа, 1977. С. 95–96.

60. Тарасун В. В. Психолого-педагогічна допомога дітям переддошкільного віку з особливостями в розвитку: напрями реалізації. Монографія. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2012. С. 412.

61. Тарасюк С. Внутрішні чинники соціально-комунікативної активності дітей із затримкою психічного розвитку. *Дефектологія*, 2001 №2 . С. 2–9.

62. Тищенко В. В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. *Теорія і практика сучасної логопедії*: збірник наукових праць. Вип. 4. Київ: Актуальна освіта, 2007. 164 с.

63. Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від

народження до 5 років: поради батькам. Київ: Літера ЛТД, 2008. 128 с.

64. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс / За ред. Є.Ф. Соботович. Київ : Актуальна освіта, 2007. С. 120.

65. Хрестоматія по логопедії : навчальний посібник / за ред. Шеремет М.К., Мартиненко І. В. К : КНТ, 2006. С. 243.

66. Черезова І. О. Комунікативна компетентність як базова якість особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон : Херсонського державного університету. С.103 – 107.

67. Шукшина Л. М. Допомога дітям з мовленнєвими проблемами. Київ: Шкільний світ, 2012. 128 с. URL : <http://www.logoped.in.ua/> (дата звернення: 10.04.2023).